

*Q.Mahmudova. Söz yaradıcılığı və reduplikasiya
// Əlyazmalar yanmır, 2022, № 1 (14), s.102-108.*

UOT: 81; 811.512.161

Qətibə Mahmudova

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Bakı ş., H.Cavid pr. 115
e-mail: dr.gatibe@gmail.com*

SÖZ YARADICILIĞI VƏ REDUPLİKASIYA

Xülasə

Türk dillərində müxtəlif formalarda qrammatikləşmə nümunələri vardır. Reduplikasiya həm qrammatik işarə kimi, həm də söz yaradıcılığı yollarından biri kimi diqqəti cəlb edir. Reduplikasiya türk dillərində funksional işlənən qrammatik kateqoriyalardan biridir. Bu məqalədə qədim və çağdaş türk dillərindən gətirilən nümunələr araşdırılaraq *reduplikasiya* üsulunun digər bəzi dünya dillərində olduğu kimi türkcədə də söz əmələ gətirmə üsulu kimi istifadə edildiyi nümunələrlə izah edilmişdir. Bundan əlavə, reduplikasiya yolu ilə əmələ gələn bəzi dil vahidləri qrammatika nəzəriyyəsi ilə izah edilməyə çalışılır və reduplikasiyanın semantik və morfoloji kateqoriyalarda fleksiya əlamətləri yaratdığı nümunələrdən bəhs edilir.

Açar sözlər: *reduplikasiya, söz yaradıcılığı, qrammatika, türkcə, türk dilləri.*

Giriş

Qədim və çağdaş türk dillərində geniş istifadə sahəsinə malik olan reduplikasiya, bu günə qədər türk dillərində əsasən çoxaltma funksiyası yerinə yetirmişdir. Ancaq reduplikasiya, türk dillərində çoxluq, ardıcılıq-çoxalma, oxşarlıq, məhdudlaşdırma, azaltma, də-rəcələndirmə, predikativləşdirmə kimi geniş funksiyalı müxtəlif semantik sahələri əks etdirən fleksiya elementi kimi istifadə olunur. Müxtəlif türk dillərindən müəyyən edilən nümunələr türk dillərində reduplikasiyanın eyni zamanda sözyaratma üsulu kimi də işləndiyini sübut edir. Reduplikasiya son illərdə aparılmış tədqiqatlarda sözyaratma yolları arasına əlavə olunmuşdur. Reduplikasiyanın sözyaratma üsulu kimi təqdim edildiyi tədqiqatlar əsasən Türkiyə alimləri tərəfindən aparılmışdır. Bu araşdırmalarda reduplikasiyanın türk dillərinin tipologiyasında mühüm yer tutduğu müəyyən olunmuşdur. Reduplikasiya üsulu ilə əmələ gələn leksik vahidlərə yalnız ədəbi dillərdə deyil, türk dillərinin müxtəlif dialekt və şivələrində də rast gəlinir. Reduplikasiya türk dillərində həm leksikləşmə, həm də qramma-

tikləşmə proseslərində düzəltmə və fleksiya (forma dəyişmə) elementi kimi işlənən qrammatik kateqoriyadır.

Müstəqil sözlərin qrammatik işarələrə çevrilməsi prosesi olan qrammatikləşmə türk dillərində də geniş şəkildə müşahidə olunur. Qrammatikləşmə nəzəriyyəsinin banilərindən biri Vilhelm fon Humboldt olmuşdur [1, s. 22]. Morfofonologiya baxımından reduplikasiyanın tam və qismən olaraq iki növü mövcuddur. Tam reduplikasiya bütöv bir sözün, kökün və ya gövdənin reduplikasiyasıdır yəni, təkrardır. Qismən reduplikasiya sadəcə samitlərin qoşalaşması və ya sait uzantısından sözün demək olar ki, bütün əsasına qədər müxtəlif formalarda olan reduplikasiyadır. Qismən reduplikasiyada təkrarlanan hissə çox vaxt söz əsasının birinci hissəsidir, həm də orta və son mövqelərdə görünür. Reduplikasiya üsulunun hər iki növünə türk dillərində rast gəlinir. Tam reduplikasiya söz yaradıcılığında daha funksional işləndiyi halda, qismən reduplikasiya qrammatik işarələmə funksiyası ilə seçilir. Reduplikasiya “Bir əsasın müəyyən bir hissəsini və ya hamısını təkrarlamaqla bu əsasdan başqa şəkilçi və söz düzəltmə prosesidir” [2, s. 40]. Türk dillərində sözlərin təkrarı ilə yaranan “*az-az, hızlı hızlı, qaça-qaça*” kimi sözlərin ilk hecalarının reduplikasiyası ilə düzəldilən “*qıpqırmızı, kopkoyu, büsbüyük*” kimi formalar mənə gücləndirici xüsusiyyətləri ilə diqqət çəkir. Reduplikasiyanın tərifli müxtəlif mənbələrdə bir qədər fərqli olsa da, mövzu ilə bağlı aparılan əksər tədqiqatlarda yaranan quruluşun cümlədə tək söz kimi işləmə biləcəyi vurğulanmışdır. Xüsusilə bir çox tədqiqatlarda reduplikasiyanın “başqa sözlər meydana gətirmə” xüsusiyyətindən bəhs edilməsinə baxmayaraq, bu günə qədər mövzu ilə bağlı geniş araşdırma təqdim edilməmişdir. Ş.Akalın “*ikiləmə*” başlığı altında reduplikasiyası vasitəsilə yaranan sözlərin dilin sintaksisinin mənə gücləndirici xüsusiyyətlərini vurğulamışdır. Onların bəzilərinin, məsələn, *ev bark, çalı çırpı, er geç* kimi mənası, funksiyası və istifadə tezliyi ilə leksik dəyər qazandığını bildirmişdir. Bu araşdırmada “*ikiləmə*” türk dillərində əsas söz əmələ gətirmə yollarından sayılır. [3, s. 836]. Türk dilçiliyində reduplikasiya üsulunun söz əmələ gətirmə funksiyasından bəhs edilməmiş, fleksiya kateqoriyasında gücləndirici xüsusiyyət ön plana çəkilmişdir. Digər türk dillərində isə ümumiyyətlə, sözyaratma üsulları içərisində reduplikasiya haqqında heç bir məlumat verilməsə də, bir çox, dilçilər [4, s. 436]; [5, s. 513]; [6, s. 134], [7, s. 147] və [5, s. 376-377] sifət və zərflərdə tam və qismən reduplikasiyanın gücləndirici funksiyasını vurğuladıqları halda, J.Kornfilt bəzi nümunələrdə tam reduplikasiyanın, gücləndirmə funksiyası əvəzinə daha çox fərqli bir mənənin yaranmasını təmin etdiyini qeyd etmişdir [9, s. 513]. Əslində Azərbaycan dilindəki sifətlərin çoxaltma dərəcəsinə biz reduplikasiyanın şahidi oluruq. Amma bu tip sifətləri biz yeni yaranan sözlər kimi qəbul etmirik. Türkiyə ədəbiyyatında “Fonologiya” başlığı altında üç növ reduplikasiyadan bəhs edir: 1. *vurğulu (emphatic) reduplikasiya (məs. kıpkırmızı)*; 2. *-m ilə reduplikasiya (məsələn, çirkin mirkin)*; 3. *İkiləmə (doubling) (məsələn, yavaş-yavaş)*. Deməli, əslində reduplikasiya və ikiləmə qismən də olsa fərqli terminlərdir. Türkiyə türkcəsində leksikoqrafik, sistematik və mətn kimi müxtəlif kateqoriyalarda təkrarlarla ortaya çıxan qoşa reduplikasiyadan bəhs edilir və Türkcə lüğətdə 347 ikili təkrarın olduğu təsdiqlənir. Dilçiliyə dair tədqiqatların əksəriyyətində reduplikasiyanın çoxaltma, çoxluq, davamlılıq kimi semantik mənələrə təsir etdiyi qeyd edilsə də, bu üsulu qrammatikləşmə

nəzəriyyəsi kontekstində qiymətləndirən və konkret misallarla izah etməyə çalışan araşdırmaya rast gəlinməmişdir.

Qrammatik işarə kimi işləndiyi dillərdə reduplikasiya üsulu, çoxaltma, məhdudlaşdırma, tezlik, keçid və s. qrammatik kateqoriyaları tam və ya qismən reduplikasiya kimi müxtəlif fonoloji dəyərlərə malik formalarla qeyd edilə bilər. Reduplikasiya metodu ilə qrammatikləşmənin bu modelində diqqəti çəkən məqam ondan ibarətdir ki, heç bir morfoloji işarədən istifadə etmədən reduplikasiya metodu ilə düzəldilmiş forma lazımı semantik və qrammatik dəyəri təmin edir.

A.von. Qabain qədim uyğur türkcəsində reduplikasiyanın yaratdığı mənə və qrammatik funksiya fərqi açıq şəkildə qeyd etməsə də, bəzi misallarla bu vəziyyətə diqqət çəkir: *öñi öñi* "Çox fərqli (çeşidli)" (< *öñi* "Başqa, ayrı, digər, fərqli), *adın adın* "Çox fərqli (müxtəlif)" (< *adın* "Başqa, digər, o biri, növbənöv"), *basa basa* "Çox sonra" (< *basa* "Arxa, dalınca; sonra; irəlidi; arxasından, ardınca"), *kim kim* "Kim olursa; hər kəs" (< *kim* "Kim; hər kim; heç kimsə; kim ki; çünkü, için"), *neçe neçe* "Nə isə (nice nice)" (< *neçe* "Nə qədər, neçə"), *ol ol qılınclar* "Bu işlərdən hər biri". Qədim uyğur türkcəsinin aşağıdakı nümunələrində birinci sözlə yaxın və ya uzaq mənə əlaqəsi olan, lakin fərqli semantik dəyərlərə malik olan isim, sifət və zərf sözlərin reduplikasiyası (təkrarı) ilə yeni leksik vahidlər meydana gəlmişdir: *Ança* Bir az; belə, beləsinə; bunun kimi; o qədər; bu cür; bu barədə" > *ança ança* "Bir nice" [10, s. 22] ... *yılkı ajunıntakı ança ança tınlıqlar yılkı ajunıntın ozup* ... [10, s. 23] *basa* "Geri, ardınca; sonra; qabaqda; irəlidi, arxasından, sonra." > *basa basa* "Bir-birinin ardınca; həmişə" [10, s. 17] *ol antag akıgsız arıg köñülüg bütürgelir üçün ötrü köñülüg basa basa üzüksüz yıkmak turgurmak erür* [10, s. 18] *kayu* "Hansı; kim; Nə; kim olursa olsun; nə olursa olsun; bir neçə." > *kayu kayu* "Çox müxtəlif; hər nə qədər" [10, s. 89] *kaçan birök bo iki yigirmi bölükler içinte kayu kayu bölüklerteki nomları eşidip azu ontın sınırkı kayu kayu erser yirtinçüde erigme tüz teñri burkan mu yarlıkar erki teñrim tip ötünti:*

teng 1. Bərabər, eşit, eyni, ölçü; ölçmək, çəkmək. 2. tərəzi. 3. qədər... > *teñ teñ* "növbənöv"... *kelip örletir teñ teñ ig emgetir ;tsun* 1. Uzunluq ölçüsü. 2. şəkil; vergi. 3. kiçik, zəif (<Çin. ts'un) > *tsun tsun* parça parça; parçalanmış [11, s. 27] *takı yime kim kayu tınlıq beglerde ağır yazuklug bolup tutup ölürgeli azu kınagalı sakınsar kılıçı bıçgesi kağılı tsun tsun sınar uvşanur neñ bat kılı umaz* [11, s. 24-27].

Türkiyə türkcəsindən götürülmüş aşağıdakı nümunə reduplikasiya metodu ilə söz yaradıcılığının semantik mərhələlərini göstərmək baxımından əhəmiyyətli. Birinci mərhələdə sözün təkrarı ilə əmələ gələn reduplikasiya ikinci mərhələdə söz yaradıcılığının tamamlanmasından öncəki aralıq mərhələsini ifadə edir və yeni yaranmış sözün bir növ semantik təsviridir. Üçüncü mərhələdə semantik cəhətdən əlaqədə olan, lakin tamamilə başqa semantik dəyər daşıyan yeni söz yaranır:

Tel 1. Müxtəlif metallardan düzəldilmiş, qırılmaya davamlı olan uzunsov əşya. 5. Bəzi orqanizmlərin dəstə formasında yaranmasını meydana gətirən ipçiklərin hər biri". > *tel tel* "1. Tel formasında olan. 2. Ayrı-ayrı tellər şəklində." [12, s. 2309] > *teltel* "Pişmaniye." (Dialekt) göz "3. Otaq. 6. Deşik, boşluq. 7. Çəkmə. 8. Tərəzi qabı." > *göz göz* "Çox gözəl, üzərində dəşiklər olan" > *gözgöz* "Un, bulqur və s. içərisində əşyaların saxlanması üçün bölünmüş olan böyük sandıq".

M.Ağçanın fikrincə, türk dilində reduplikasiya ilə söz əmələ gəlməsinin semantik mərhələlərini əks etdirir. Birinci mərhələdə təkcə “tel” mənasında bir obyektin adı kimi işlənən söz, ikinci mərhələdə tel tel formasına çevrilərək “tel” mənasında olan mənası ilə “tel”ə bənzəyən bütün obyektləri təsvir edən reduplikasiya kimi meydana çıxır. Üçüncü və sonuncu mərhələdə isə artıq tam semantik dəyişiklik göstərərək “peşmaniyə” mənasında yeni leksik vahidə çevrilir:

Tel “tel” _____ tel –tel _____ tel formasında olan _____ peşmaniyə

Azərbaycan dilində də çox yaxşı bişmiş ət üçün “tel-tel olub, tel-tel bişib” ifadəsi işlədilir.

Müasir türk dillərindən verilmiş aşağıdakı nümunələr reduplikasiyanın söz yaradıcılığında funksionallığını bariz şəkildə göstərir. Məsələm qazax dilində *julım* “bir dəstə, bir çimdik” > *julım-julım* “Yırtıq yırtıq, yırtıq pırtıq”; xakas dilində: *haydar* “Hara, haraya” (zarf) > *haydar-haydar* “Görülməmiş, eşidilməmiş” [13, s. 159]; *hayda* “Harada” (zarf) > *hayda-hayda* “Uzaq, uzaqda, bir yerlərdə” (hayda-hayda poldım “Çox uzaqlarda idim.”) [13, s. 159]; *haydi* “Necə” (zarf) > *haydi-haydi* “1. Necə isə. 2. Elə belə; kötü.” [13, s. 159]. *noo* “Necə” (sifət) > *noo-noo* “Uzaqlarda, çox uzaqda” (noo-noo parıbışan “Çox uzağa getdi”) [13, s. 325]. *sala* “Bir az, birazcığ” (zərf) > *sala-sala* “Ancaq, olsa olsa, yalnız” [13, s. 46]. Türkiyə türkcəsində: *Kıl* “1. İnsan bədəninin müəyyən hissələrində görünən üst dəri məhsulu olan bəzi heyvanların dərisindəki filamentli uzantı. 5. Bitkilərdə görünür, adətən həzm olunur, içi boş, çox incə uzantı.” [12, s. 1406] > *kılkıl* “Mısır” (dialekt). Qazax dili: *eleñ* “maraq, təlaş” > *eleñ-eleñ* “Utancaq halda ətrafa baxma.

M.Kaşğari öz lüğətində qismən reduplikasiyadan bəhs etmiş və bunun türk şivələrindəki sifətlərdə, xüsusən də rəng bildirən sifətlərdə vurğulama və çoxaltma məqsədi ilə istifadə edildiyini bildirmişdir. M.Kaşğariyə görə, reduplikasiya olunan ilk hecanın sonuna /p/ səsinin əlavə edilməsi qaydadır; fərqli olaraq oğuzlarda bu səs /m/ ilə yer dəyişdirə bilər. Oğuz ləhcəsində müşahidə edilən *süçig* “şirin bir şey” > *süm süçig neñ* “çox şirin bir şey” (oğuz ləhcəsi), *sarıg* “hər şeyin sarısı” > *sap sarıg* “parlaq sarı”, *tegirme*, *tegirme neñ* “çörək, dəyirman və ya pul kimi yuvarlaq olan hər hansı bir şey” > *tes tegirme* oğuzlar yuvarlaq bir şeyi təsvir edərkən çox qabartmaq istəsələr *tes tegirme* deyirlər. M. Erdal qeyd edir ki, qədim türkcədə qismən reduplikasiya xüsusilə rəng adlarında ifadəni gücləndirmək üçün istifadə olunur. Ad əsasının birinci hecasının təkrarlanması ilə yaranan bu modeldə birinci heca samitlə bitərsə, bu samit /p/ səsi ilə dəyişdirilir, saitlə bitərsə, ilk hecanın sonuna birbaşa /p/ səsi gətirilərək təkrarlanır. Qismən reduplikasiyanın müəyyən edildiyi rənglərə qara, (y)ürün “bəyaz”, kızıl, yaşıl “yeşil”, kök “mavi” və sarıq “sarı” daxildir. M.Erdalın fikrincə, rəng adlarının sifət və zərflərə əlavə olunan +rAK çoxaltma şkilçini almaması təsadüfi ola bilməz [14, s. 65-66]. Bununla belə, rəng adlarının +rAK şkilçisi olduğu nümunələr də var. Eyni sözün qrammatik əlamət olan +rAK şkilçisini alaraq, qismən reduplikasiya üsulundan istifadə etməklə eyni və ya oxşar semantik və qrammatik qiymətlər verməsi reduplikasiya üsulundan istifadə edildiyini sübut edən mühüm göstəricidir: *sap sarıq* ~ *sarıgarak* [15, s. 686]. Türk dilində reduplikasiya funksionallıq baxımından araşdırıldıqda istifadə edildiyi bəzi nümunələrdə semantik və qrammatik əvəzetmə funksiyalarının olması diqqət çəkir. Türkiyə türkcəsində “Say, miqdar, dəyər, güc, dərəcə və s. baxımından müstəqil leksik vahid kimi işlədilən çox sözünün reduplikasiya olunaraq çox çox “en çok, olsa olsa” formasında

leksik məna və funksiya baxımından məhdudiyyəti ifadə edən qrammatik kateqoriyanın əlaməti kimi [12, s. 559-560]; "Açılmış, qapalı olmayan, qapalının əksi." Mənasında istifadə olunan açıq sözünün reduplikasiyası ilə (təkrarı ilə) ortaya çıxan ikinci sözün əsl mənasını itirərək açıq şəkildə "1. Gizlətmədən. 2. Bütün təfərrüatları ilə." kimi semantik və qrammatik olaraq fərqli bir kateqoriyada əlamətə çevrilməsi qrammatikləşmə nəzəriyyəsi ilə izah etmək olar [12, s. 16].

Türk dillərindən götürülmüş, reduplikasiya üsulu ilə yaradılan aşağıdakı nümunələr çoxluq, tezlik, sıralama, paylanma, məhdudluq, sıxlıq, oxşarlıq, azalma, dərəcələndirmə, predikatlaşdırma kimi müxtəlif semantik sahələrdə fleksiya əlaməti kimi işlənir. Türk dillərində reduplikasiya hadisəsi qədim dövrlərdən ilkin olaraq çoxluq anlayışı ifadə etmişdir. Məsələn, qədim uyğur dilində: *miñ* "min" > *ming ming* "Minlərlə"; *neçe* "1. Nə qədər, neçə. 2. Necə, hər hansı" > *neçe neçe* "Çox çeşidli, bir çox; hər nə qədər"; Türkiyə türkcəsi: *neler* (nə sual əvəzliyinin cəmi) > *neler neler* "Çox və çeşidli şeylər" (*neler neler yaşadık şu kısa süreçte*); Yeni uyğur dili: *elvân* (<Ar.) "Rənglər; müxtəlif rənglərdə olan" > *alvan-alvan* "Çeşit çeşit, türlü türlü; dəyişik" (*alvan-alvan taam* "Türlü türlü yemek.").

Türk dillərində reduplikasiya nəticəsində yaranan yeni leksik vahidlərin bir qismi tezlik və təkrar anlamını ifadə edir. Xarəzm türkcəsi: *kaç* "Kaç, birkaç" > *kaç-kaç* "Tekrar tekrar" (*kaç kaç yuldu* "Tekrar tekrar çevirdi" [16, s. 98]; *koş* "Çift, eş, denk" > *koş koş* "Tekrar tekrar" (*koş koş sözledi* [16, s. 46]; qazax dili: *dürkin* "Kez, defa, kere." > *dürkin-dürkin* "Tekrar tekrar; bazı bazı".

İntensivlik semantikasi ifadə edənlər: Xarəzm türkcəsi: *artuk* "Fazla, çok; değerli, kıymetli" > *artuk artuk* "Fazla fazla, çok çok fazla, daha çok" (*Atası 'Ayaznı artuk artuk sewer erdi* "Atası Ayazı çok, lap çox sevirdi"[16, s. 36]. azərb: *yavaş-yavaş; yelli-yelli; dil-dil və s.*

Oxşarlıq semantikasi ifadə edənlər: uyğur dili: *tag* "dağ" > *tag-tag* "Dağ kimi büyük və uca"; *Tag-tag bolup yatidu* "Dağ gibi büyük və bol", *Bazarda tarvuz tag tag bolp yatid* "Bazarda qarpız qalaq-qalaqdır". Xakas dili: *halbah* "1. Geniş, bol. 2. (Yağda kızardılmış) küçük çörək." (Naskali vd. 2007: 140-141) > *Halbah-halbah harlar çaap turğan*. "Lopa lopa qar yağır" [16, s. 40].

Reduplikasiya nəticəsində yaranan leksik vahidlər abstrakt təsvir semantikasi daşıyır: Türkiyə türkcəsi: *ters* "1. Lazımı vəziyyətin əksinə. 2. Uyğun olmayan, yaraşmayan, münasib olmayan. 3. ürəkbulandıran və ruhdan salan, qəzəbli, sərt" > *ters ters bak* "Düşmən kimi hirsli və tərs-tərs baxmaq" [12, s. 2332-2333].

Məhdudiyyət semantikası sözlər: Türkiyə türkcəsi: *hepsi* "Hamısı, tamamı, bütün" (TS 2011: 1083) > *hepsi hepsi (hayat nasıl olsa)* (T.Trk.) *aman* (ünlem) (TS 2011: 111) > *aman aman bir güzelliği yok* "Olağanüstü bir güzelliğe sahip değil". (T.Trk.) *çok* "Sayı, nicelik, değer, güç, derece vb. bakımından büyük ve aşırı olan, az karşıtı" > *çok çok* "En çok, olsa olsa".

Azaltma semantikası leksik vahidlər: Türkiyə türkcəsi: *mini* "Çok küçük veya kısa" > *minimini* "1. Küçük. 2. Pek sevimli, küçük çocuk." *kiçig* "Küçük, ufak" > *kiçig kiçig* "Küçük, ufak" [10, s. 21-22].

Çoxaltma semantikası lekik vahidlər: Azərb dili: *alay-alay; vaqon-vaqon; cəmdək-cəmdək; xalvar-xalvar; taya-taya; bölük-bölük və s.*

Dərəcələndirmə bildirən: Uyğur dili: *kışan* “Kısa bir an, lahza” > *kışan kışan* “Çok kısa; bir anlık”.

Predikativləşdirmə funksiyasında işlənən reduplikasiya ilə yaranan yeni sözlər: Xarəzm türkcəsinə aid olan aşağıdakı misalda müstəqil, mənalı leksik vahid kimi işlənən *yox* sözünün reduplikasiyası ilə təkrar olunan ikinci söz əsl mənasını tamamilə itirərək asılı morfemə çevrilmişdir. Bu asılı morfem öz predikativ funksiyası ilə qrammatik kateqoriyanı bildirir: *yok* “1. Yok, xeyir. 2. Deyil.” > *yok yok* “**Yoktur**” *menim ol işke rıza:m yok yok* - “Mənim o işə rızam **yoxdur**”. [17, s. 211].

İkiləmə-eyni və yaxın mənalı sözlərin təkrarı ilə yaranan sözlərdir. İkiləmə reduplikasiya yolu ilə yaranmış sözlərin bir qrupudur.

“Azərbaycanca-uyğurca” olan lüğətdə reduplikasiya yolu ilə yaranan leksik vahidlərə nəzər salaq: azərb: *ac-yalavac*-----uyğ: *aç-yalıñaç*; azərb: *arsız-arsız*-----uyğ: *pərvasız*; azərb: *balaca-balaca*-----uyğ: *az-maz*; azərb: *bir-bir*-----uyğ: *birləp*; azərb: *şayiə*-----uyğ: *miş-miş* [19].

Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində çoxlu sayda leksik vahidlər var ki, onlar məhz reduplikasiya üsulu ilə yaranan sözlərdir. Azərbaycan dilində bu üsulla yaranmış leksik vahidləri iki qismə bölmək olar: 1. Reduplikasiya üsulu ilə yaranan yaxın mənalı sözlərdən ibarət leksik vahidlər: Məsələn, *adlı-sanlı*; *ay-ulduz*; *bağça bağ*; *baş-qulaq*; *bərli-bəzakli*; *cərgə-cərgə*; *cod-cod danışmaq*; *çala-çuxur*; *çən-duman*; *çığır-bağır*; *çöl-bayır*; *çöl-çəmən*; *daşlı-qayalı*; *dərdsiz-qəmsiz*; *əzilib-büzülmək*; *inyə-sap*; *əsər-ələmət*; *ənlikli-kirşanlı*; *gözlə-göyçək*; *hay-küy*; *künc-bucaq*; *qar-boran*; *qayda-qanun*; *qışqır-bağır*; *mal-dövlət*; *nökər-qarabaş*; *od-alov*; *sübut-dəlil*; *şan-şərəf* [20].

2. Reduplikasiya üsulu ilə yaranan eyni sözün təkrarı ilə yaranan leksik vahidlər: Bu qisim leksik vahidlərin birinci komponenti tam başqa semantikada işləndiyi halda, təkrarlandıqda fərqli semantikada reallaşırlar. Məsələn, *deşik-deşik*; *dəli-dəli*; *dişlək-dişlək*; *hərf-hərf*; *xana-xana*; *key-key*; *köhnə-köhnə*; *əlçə-əlçə*; *isti-isti*; *kəllə-kəlləyə*; *lağ-lağ*; *lay-lay*; *lopa-lopa*; *naxoş-naxoş*; *rahat-rahat*; *səfeh-səfeh*; *şax-şax(baxmaq)*; *tel-tel*; *yamaq-yamaq*; *zülüm-zülüm (ağlamaq)*; *yumru-yumru* [20].

Nəticə

Araşdırmamızdan belə nəticəyə gəldik ki, türk dillərində mövcud olan bir çox sözyaratma üsulları sırasına reduplikasiya yolu ilə yeni sözyaratmanı da əlavə etmək olar. Düzdür, morfoloji, sintaktik, leksik və digər sözyaratma üsulları ilə müqayisədə reduplikasiya üsulu daha az məhsuldar olsa da nəticədə türk dillərinin qrammatik quruluşunda belə bir üsul mövcuddur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Гумбольдт. В. Избранные труды по языкознанию.— Москва: Прогресс, 1984, - 400 с.
2. Forza, F. Doubling as a Sign of Morphology: A Typological Perspective/ Journal of Universal Language, 2011,12-2, s. 7-44.

3. Akalin Ş. H. Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme/ XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri, 11-13 Kasım 2014, Cilt 1, s. 831-841.
4. Underhill, R. Turkish Grammar. Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press. 1985.
5. Kornfilt, J. Turkish. London and New York: Routledge. 1997.
6. Hengirmen, M. Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: Engin Yay. 2009.
7. Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi. Ankara: TDK Yay. 2009.
8. Banguoğlu, T. Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yay. 2011.
9. Naskali, E. G. vd. Hakasça-Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yay. 2007.
10. Kaya, C. Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
11. Tekin, Ş. Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusu (Ses İşiten İlah). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1993.
12. Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yay. 2011.
13. Naskali, E.G. vd. Hakasça-Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yay. 2007.
14. Erdal, M. Old Turkic Word Formation. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 1991.
15. Arat, R. R. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig. İstanbul: Kabalcı, 2008.
16. Ünlü, S. Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi. 2012.
17. Erdem, M. D. Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine. Bilig, 2005, s. 189-225.
18. Kara, M. Hakas Türkçesinde İkilemeler/ Gazi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 2009, s. 35-62.
19. Əliyeva E. Azərbaycanca-uyğurca lüğət. Bakı: Zəngəzurda, 2021, 161 s.
20. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. 7-ci nəşr, Bakı: Elm, 2021, 753 s.

Qatiba Mahmudova

Word creativity and reduplication

There are examples of grammar in various forms in Turkic languages. Reduplication attracts attention both as a grammatical sign and as one of the ways of word formation. Reduplication is one of the functionally developed grammatical categories in Turkic languages. This article examines the examples from ancient and modern Turkic languages and explains with examples that the method of reduplication is used in Turkic as a method of word formation, as in some other world languages. In addition, some grammatical units formed by reduplication are explained by grammar theory and examples of how reduplication creates inflectional signs in semantic and morphological categories are discussed.

Keywords: *reduplication, word formation, grammar, Turkish, Turkic languages.*

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elnarə Əliyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.